

A propòsit de la dimensió espacial dels noms de lloc. Algunes reflexions teòriques

Joan Tort i Donada
Universitat de Barcelona
jtort@ub.edu

“El Americano se detuvo y abarcó en un gran gesto aquel agreste paraje donde el Gallo desemboca en el Tajo al pie de Alpetea. Su mano señalaba accidentes y detalles; su voz acariciaba cada monte o cada senda con el sonido de un nombre. Parecía estar recontando las cosas de un mundo como si al aludir a cada elemento lo fuera colocando en su sitio.”

(José Luis Sampedro, *El río que nos lleva*)

Resum

Duem a terme una aproximació teòrica a l'estudi dels noms de lloc, o toponímia, considerant en particular la seva dimensió *espacial*. El treball és organitzat en tres apartats. Al primer, fem un plantejament general de l'anàlisi i abordem les qüestions de caire terminològic i conceptual. Al segon incidim en les diferents maneres en què el paràmetre 'espai' s'involucra amb la noció de topònim. Al tercer, proposem una interpretació de la toponímia com una modalitat de 'llenguatge del territori'.

Paraules clau: Llenguatge, espai, toponímia, noms de lloc, descripció geogràfica

Resumen: *A propósito de la dimensión espacial de los nombres de lugar. Algunas reflexiones teóricas*

Desarrollamos una aproximación teórica al estudio de los nombres de lugar, o toponimia, considerando en particular su dimensión *espacial*. A este fin, el artículo comprende tres

niveles o apartados básicos. En el primero hacemos un planteamiento general del tema y abordamos las cuestiones de tipo teórico y conceptual. En el segundo abordamos las diferentes maneras en que el parámetro ‘espacio’ se implica con la noción de topónimo. Finalmente, en el tercer apartado proponemos una interpretación de la toponimia com una modalidad de ‘lenguaje del territorio’.

Palabras clave: Lenguaje, espacio, toponimia, nombres de lugar, descripción geográfica

Abstract: *On the spatial dimension of place names. Some theoretical reflections*

We develop a theoretical approach to the study of place names, or toponymy, especially considering its spatial dimension. To this end, the article includes three basic levels or sections. In the first general approach we tackle the topic and theoretical issues and conceptual. In the second we discuss the different ways in which the parameter ‘space’ is related with the notion of place-name. Finally, in the third section we propose an interpretation of toponymy as a kind of ‘language of the territory’.

Key words: Language, space, toponymy, place names, geographical description

* * *

1. Els noms de lloc i l’espai geogràfic: uns conceptes en interacció

1.1. L’estudi geogràfic dels noms: d’una visió taxonòmica a una visió explicativa

Proposem una reflexió en sentit ampli sobre una temàtica vocacionalment geogràfica però difícilment encasellable en una línia concreta d’estudi: la relació entre els noms i l’espai geogràfic.¹

No és un tema senzill ni fàcil; sobretot, a causa de les múltiples connexions de la mateixa noció de *nom*, i de l’acte d’*anomenar*, respecte a qualsevol camp del coneixement. Un geògraf que ha dedicat una part important de la seva tasca científica a qüestions de toponímia, Vicenç M. Rosselló i Verger, resumeix el problema de fons –la intangibilitat dels noms– a l’inici d’un article seu que gosem qualificar de canònic:

“En un passatge del Gènesi l’home pren possessió dels animals *anomenant-los*, com també devia fer amb els arbres i la terra dels quals fruïa. Donar nom als llocs, als objectes, fet i fet, és establir-hi un vincle, una mena de possessió. Fa 2.400 anys Plató, en el seu diàleg *Cràtil*, discutia ‘com es deien les coses’ amb

1. Parlem, a la pràctica, de forma indistinta, d’“espai geogràfic” o de “territori”.

una òptica semblant. El topònims, però, són de més a més noms únics. Encara que innombrables, s'arrapen al solar i transmeten la màgia de la terra amb el solatge centenari o mil·lenari d'autèntics fòssils, fòssils culturals. Si en geologia un fòssil és la resta petrificada d'un planta o 'un animal, és a dir, un testimoni d'un quadre vital, els nostres mots són un testimoni històric d'una cultura.” (Rosselló, 2004, 52) [La cursiva és de l'autor]

D'entrada recordarem que la interacció entre els noms i el territori, i, en especial, el tractament que han de tenir els noms dins la disciplina geogràfica, han estat qüestions presents d'una forma constant al llarg de la història d'aquest coneixement que anomenem geografia. Tot i que no és l'objecte de la nostra investigació traçar un quadre evolutiu d'aquesta interacció al llarg del temps, pensem que val la pena reportar, al respecte, les consideracions que va fer el geògraf grec Estrabó (64 a.C – 25 d.C) a propòsit de l'obra d'Homer, a qui considerava com a iniciador del coneixement geogràfic; crida l'atenció en aquest sentit, com remarca Estrabó, l'èmfasi que posà Homer en les seves descripcions en aspectes com ara els *llocs* i les *localitzacions* i la utilització dels *noms* per a precisar els uns i les altres. Així, al capítol primer del Llibre I de la seva *Geografia*,² Estrabó indica explícitament el següent:

“[Homer] no solament va destacar sobre tots els autors que el van precedir i els que el van seguir pel valor de la seva poesia, sinó segurament també pel coneixement de les coses de la vida civil, amb l'ajuda del qual no solament es va interessar per conèixer el major nombre de fets i llegar-los a les generacions següents, sinó també *per tot allò que es refereix als llocs*, tant els que es troben en alguna regió propera com els de qualsevol punt de la Terra habitada i del mar (...). A més, *va anomenar pel seu nom unes regions*, i d'altres les va fer conèixer a través d'alguns senyals.”³ (Estrabó segons I. Granero, 1980: 6) [La cursiva és nostra].

Val la pena subratllar que Estrabó valora la dimensió geogràfica de l'obra d'Homer no simplement pel fet de parlar de llocs i de regions, i de citar-los pels noms, sinó sobretot pel seu afany d'exactitud, de veracitat, d'escrupolositat a l'hora de referir els dits llocs, a través dels respectius noms:

“Així mateix, com que els poetes, i especialment Homer, no ho inventen tot, sinó que afegeixen a les seves narracions molts fets fabulosos, la persona que examina què hi han afegit els antics no investiga si aquests fets han succeït realment, sinó que *busca sobretot la veritat en relació amb els llocs* i la gent (...). Només quan llegim el 'Triptòlem' de Sòfocles o el pròleg de 'Les Bacants' d'Eurípides, i ho comparem amb *la cura que posa Homer en la descripció geogràfica*, arribem a percebre la notòria diferència que hi ha. *Perquè, quan cal procedir amb ordre respecte als llocs que es mencionen, Homer té cura d'aquest ordre, tant en allò que*

2. Convé recordar que els dos primers llibres de la *Geografia* d'Estrabó són coneguts com els "Prolegòmens" i que, a diferència dels altres, no són dedicats a la presentació de països sinó més aviat a qüestions de caràcter teòric i general.

3. La traducció al català és nostra, a partir de la versió en castellà.

es refereix als llocs de l'Hel·lade com als llocs situats a les regions remotes."⁴ (Estrabó segons I. Granero, 1980, p. 50-51) [La cursiva és nostra.].

La noció d'ordre, reportada per Estrabó en referir-se a l'obra d'Homer, és un concepte clau, al nostre entendre, en relació amb el tema que ara ens ocupa. Senzillament pensem que es tracta de l'encadenament natural de les coses i dels fenòmens; una cosa així com l'estructura lògica subjacent que ha estat sempre present en les formulacions més reeixides de la geografia de totes les èpoques, des d'Homer fins a l'actualitat. Una 'estructura lògica' que, en qualsevol cas, ha tingut sovint com a contrapunt la visió 'estaticista' o 'enciclopedista' de la realitat circumdant. Voldríem remetre'ns, en aquest punt, a un paràgraf de Pau Vila (d'un text publicat inicialment el 1922, en el qual l'autor comenta la situació dels estudis de geografia a Catalunya a la primeria del segle), com a resum explícit de la contraposició a què acabem de fer esment.

"La geografia, desgraciadament, no ha tingut conreadors a Catalunya (...). La nostra manca d'interès geogràfic ha fet que aquesta disciplina, dins tots els graus de l'ensenyament, servés uns conceptes i uns mètodes netament vuitcentistes. La vella geografia *de noms i de números* impera encara." (Vila, ed. 1978, p. 86) [La cursiva és nostra.]

En el mateix sentit s'expressa el geògraf francès Jean Brunhes, quan assenya-la que "la geografia moderna s'adreça a la comparació i a la classificació dels fenòmens, i tendeix a ser una explicació en el sentit més ampli del mot (...) *No és pas un inventari, és una història. No és una enumeració, és un sistema.*" (Brunhes, 1947, p. 15) [La cursiva és nostra.]. I encara Vidal de la Blache va més enllà d'aquesta consideració quan especifica que és la noció d'*ordre* allò que pot permetre transcendir l'estadi simplement "enumeratiu" del coneixement geogràfic i passar a un estadi 'sistematitzador' i 'explicatiu':

"Se'ns permetrà considerar com a indiscutible, en principi, que la geografia ha de ser tractada a l'ensenyament com una ciència i no com una simple nomenclatura (...) Si aquest ensenyament s'entén com una nomenclatura (...), el millor mètode serà el millor memoràndum. Però per a la persona que pretengui, contràriament, tractar la geografia com una ciència, la qüestió canvia d'aspecte: *els fets s'aclareixen segons l'ordre amb el qual s'agrupen.* Quan se separa allò que s'hauria d'aproximar; quan s'uneix allò que més aviat s'hauria de separar, es trenca qualsevol relació natural: és aleshores impossible reconèixer el fil conductor que lliga els fenòmens dels quals s'ocupa la geografia, i que de fet constitueix la seva raó de ser científica."⁵ (Vidal de la Blache, 1888-1889 p. 1) [La cursiva és nostra.]

Conseqüents amb el plantejament de la geografia que acabem d'esbossar, considerem que les recerques sobre els noms de lloc fetes des d'aquesta discipli-

4. *Ibid.*

5. La traducció al català és nostra, a partir de l'original en francès.

na han de rebutjar, per principi, els plantejaments que signifiquin, en darrera instància, la construcció de simples taxonomies o inventaris de denominacions. Més enllà de qualsevol vel·leïtat en aquest sentit, el nostre compromís amb una geografia fonamentada en unes bases rigoroses ens porta a adoptar la noció de l'ordre subjacent, tal com ha estat enunciada per Brunhes i Vidal de la Blache, com un principi metodològic irrenunciable.

1.2. La paraula, eina bàsica de la descripció i l'anàlisi geogràfiques

Hem tingut ocasió de veure que entre els noms i la geografia es dona una interacció permanent, l'abast de la qual és prou difícil de definir i precisar, a causa de la seva mateixa subtilesa. De fet, a pesar de la diversitat d'interpretacions que suscita la interrelació entre els noms i el territori, una cosa sembla innegable: que la *paraula* (o el *nom*, si ho preferim) és un mitjà necessari per a la tasca del geògraf, sigui quina sigui la dimensió significativa que es vulgui atorgar a aquest mitjà dins el propi discurs. A criteri nostre, la geografia de les darreres dècades s'ha caracteritzat, a nivell internacional, pel desenvolupament de branques molt diverses i, correlativament, de mètodes i tècniques d'estudi molt específics; però malgrat aquest desenvolupament temàtic i metodològic, la *paraula* continua sent en geografia un mitjà d'expressió fonamental. I això no ho afirmem sense més ni més, sinó a partir d'una constatació elemental: que mentre la descripció i l'anàlisi del territori continuïn sent unes activitats (entre altres) pròpies del geògraf, la 'paraula', i tot allò que faci referència al seu domini i la seva utilització, serà un instrument bàsic i insubstituïble dins el seu treball. Sobre aquesta qüestió, subscriu plenament allò que escrivia cinquanta anys enrere el geògraf francès Baulig, i que en el seu sentit essencial considerem que continua essent vàlid del tot:

“La descripció geogràfica recorre amb freqüència a la imatge visual, al mapa, al dibuix, a la fotografia, a la pel·lícula; gairebé es podria pensar que tracta d'enregistrar sons, músiques naturals, sorolls de la ciutat o de la fàbrica. *Però el seu mitjà d'expressió habitual segueix sent la paraula.* Es podrà observar que, a diferència de les geografies generals, la descripció regional no té vocabulari tècnic. *Utilitza el llenguatge de tothom, en certa manera perquè s'adreça a tothom, però també perquè invita el lector a una participació directa activant la seva memòria i la seva imaginació:* més que descriure, tracta d'evocar. En el seu grau de perfecció, la bellesa de la forma no fa una altra cosa que expressar la plenitud, la riquesa oculta del pensament (...). Arribats en aquest punt, la distinció entre art i ciència s'esvaeix del tot: de la mateixa manera que en determinats escrits filosòfics pensament i forma estan indissolublement units; o de la mateixa manera que en algunes obres pictòriques la puresa de la línia recorda les harmonies matemàtiques.”⁶ (Baulig, 1948, p.10-11) [La cursiva és nostra.]

6. La traducció al català és nostra, a partir de l'original en francès.

Cal subratllar que un plantejament com l'exposat, i que hem insistit a voler compartir, no és privatiu d'una manera determinada d'entendre la geografia per part d'un autor o d'un grup d'autors concrets: més aviat creiem que aquesta manera de pensar i d'interpretar el coneixement geogràfic, amb una projecció que gosem qualificar com a universalista, apareix en autors de tots els països del món, i amb independència de l'evolució cronològica de la disciplina i de la respectiva filiació acadèmic-ideològica. Ens sembla significatiu, en aquest punt, referir-nos a un autor que va fer del llenguatge, i concretament de la terminologia geogràfica aplicada a les formes del paisatge físic, un dels seus eixos de reflexió: el nord-americà Carl Sauer. Aquest geògraf, que en un dels seus treballs teòrics més coneguts (*The Morphology of Landscape*, de l'any 1925) afirmava que "la terminologia popular és una garantia força fidedigna del significat de les formes",⁷ defensà explícitament la conveniència d'aprofundir en l'estudi dels noms d'origen popular (tant els noms comuns com els noms propis) com a base per a la construcció d'una geografia rigorosa i sistemàtica:

"La geografia com a descripció explicativa de la Terra fixa l'atenció en la varietat dels trets distintius terrestres i els compara pel que fa a la seva distribució. D'algun manera és sempre una *lectura* de la cara de la Terra. Els professionals no hi som perquè hàgim descobert una línia d'investigació o perquè coneguem alguna tècnica especial, sinó perquè els homes sempre han necessitat el saber geogràfic, l'han acumulat i l'han classificat. *Els noms que a nivell professional apliquem als elements o a les formes que identifiquem, o fins i tot als processos que descrivim, provenen generalment, i d'una forma lògica, de noms vulgars.* Nosaltres els organitzem en un vocabulari de més clara i més àmplia intel·ligibilitat. Sovint, els llenguatges de pobles primitius i els dialectes de les nostres mateixes cultures ens subministren termes més significatius que la llengua literària (...). A més d'anomenar categories geogràfiques, tant físiques com culturals, a partir de la llengua popular, aconseguim un coneixement retrospectiu de situacions del passat a partir de l'estudi de noms propis geogràfics. *En particular, el vocabulari geogràfic local i la toponímia de cada idioma formen un substrat de saber que encara ha de ser explotat*, tant per a la identificació de varietats dels fenòmens que estudiem com per a visions culturals comparatives."⁸ (Sauer, 1956, p. 290) [La cursiva és nostra.]

2. Consideracions sobre la base espacial dels topònims

En aquest epígraf volem aprofundir en la noció d'*espacialitat* entesa com la base genètica del topònim: és a dir, com a 'referent d'espai' o 'fonament geogràfic' consubstancial a qualsevol nom de lloc. L'*espacialitat* (o, si ho preferim, *territorialitat*) és una condició necessària per a poder parlar de topònim, ja que

7. Sauer, Carl (1925). "The Morphology of Landscape"; versió catalana de Montserrat Cuxart ("La morfologia del paisatge"), dins *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, núm. 43, 1997, p. 168.

8. La traducció al català és nostra, a partir de l'original en anglès.

sense un referent d'espai, el topònim perd la seva raó de ser.⁹ I aquesta condició manté la seva virtualitat amb independència de l'escala en què ens moguem. En forma d'exemple: des de la perspectiva de la geografia, dos topònims relatius a àmbits territorialment molt dispars, com ara *Sibèria* (nom d'abast quasicontinental) o *el Parc de Samà* (nom d'una finca del terme municipal de Cambrils) acompleixen una mateixa funció identificadora; tots dos es comporten funcionalment com a topònims, per més que les realitats geogràfiques a què fan referència no siguin comparables en sentit estricte.

2.1. L'espai com un 'tot'. Un apunt sobre el problema filosòfic del 'tot' i les 'parts'

La consideració de l'espai com a base genètica del topònim té unes implicacions epistemològiques que convé no deixar de banda. En realitat, parlar del territori i dels elements que l'integren és equiparable al fet de parlar, en termes filosòfics, de la relació entre el *tot* i les *parts*. Per tant, en aquest punt, per més que els nostres arguments pretenguin ser essencialment geogràfics, no ens podem sostreure al fet que fem referència a unes qüestions que tenen també una càrrega filosòfica indubtable. D'altra banda, hem de tenir present també que la qüestió apuntada ha estat objecte de reflexions molt profundes per part dels autors que posen les bases de la geografia moderna; particularment, Kant i Humboldt. Per aquests motius, ens sembla convenient de referir-nos-hi abans d'introduir qualsevol altre argument. Centrem-nos, d'una banda, en el geògraf i filòsof Immanuel Kant.¹⁰ Per a aquest autor, la clau de la qüestió està a concebre el 'tot' com un *sistema*, més que no pas com el resultat de la suma de les parts:

“El món és el substrat i l'escena en el qual opera el joc de les nostres destreses. És el nivell en el qual el nostre coneixement s'adquireix i s'aplica (...). A més, hem d'entendre els objectes de la nostra experiència *com un tot, de manera que el nostre coneixement no formi un conglomerat sinó un sistema: en un sistema, el tot és abans que les parts, mentre que en un conglomerat són primer les parts.*”¹¹ (May –citant Kant–, 1970, p. 257)¹² [La cursiva és nostra.]

9. Des d'aquesta perspectiva és defensable que la *territorialitat*, entesa com a “mitjà través del qual l'espai i la societat s'interrelacionen” (Sack, 1986, p. 5), esdevé una noció ontològicament essencial per a poder parlar de *topònim* (o de *nom de lloc*). O sigui, un concepte indefugible quan abordem la toponímia des de l'òptica de la geografia.

10. Immanuel Kant (Königsberg, 1724-1804), figura cabdal del pensament i la cultura contemporanis, ha passat a la història com el filòsof que va inaugurar la modernitat. De fet, tot i que la seva figura brilla essencialment en el camp de la filosofia, al qual va dedicar pràcticament tota la seva obra escrita, i sense negar que la major part de la seva influència es projectà en el terreny filosòfic, té una faceta com a geògraf menys coneguda però d'una rellevància que cal tenir en compte, sobretot pel que fa a la seva concepció de la geografia com a 'fonament' del coneixement. Val la pena de veure, al respecte, May (1970) i Berdoulay (1988). El primer, particularment, és un estudi completíssim sobre el concepte de geografia segons Kant, i sobre la seva relació amb la geografia moderna; inclou la transcripció de la “Introducció” de la seva *Geografia física*, en la qual, segons May, hi ha continguda l'essència del pensament geogràfic kantianà. Les cites de Kant que transcrivim més endavant, precisament, han estat extretes d'aquesta transcripció.

11. La traducció al català és nostra, a partir de l'original en anglès.

12. Val la pena notar que aquesta idea de 'sistema' exposada per Kant és sensiblement coincident amb la que reportàvem a l'epígraf 1.2, a propòsit de Vidal de la Blache i Brunhes.

Al seu torn, Alexander von Humboldt –autor que Nicolás Ortega considera, al costat de Carl Ritter, com a fundador d’allò que ell anomena la tradició geogràfica moderna¹³–, a les pàgines introductòries del primer volum del *Cosmos* ens dóna unes pautes complementàries per abordar, sense perdre de vista els fonaments apuntats per Kant, la comprensió de la interrelació entre el ‘tot’ i les ‘parts’ com dos conceptes complementaris i plenament oberts a la subjectivitat; és a dir, a la participació activa de l’observador (o ‘subjecte que coneix’):

“La Naturalesa, considerada mitjançant la raó –és a dir, sotmesa en conjunt a l’acció del pensament–, és la unitat en la diversitat dels fenòmens, l’harmonia entre les coses creades i que es diferencien per la forma, per la constitució i per les forces que les animen; és el Tot mogut per un alè de vida. L’assoliment més important d’un estudi racional de la Naturalesa és arribar a captar la unitat i l’harmonia que hi ha dins aquesta immensa acumulació de coses i de forces; arribar a assumir amb el mateix interès tant els resultats de les descobertes dels segles pretèrits com els resultats de les investigacions d’avui dia, i ser capaç d’analitzar els trets bàsics dels fenòmens sense deixar-se arrossegar per la seva massa. (...) L’intent de descompondre la màgia del món físic en els seus diversos elements comporta grans riscos, perquè el caràcter fonamental d’un paisatge i de qualsevol quadre de la Naturalesa deriva de la simultaneïtat d’idees i dels sentiments que suscita en l’observador. El poder de la Naturalesa es manifesta, per dir-ho d’alguna manera, en la connexió d’impressions, en la unitat de sentiments i d’emocions que es produeixen d’una forma simultània. Si se’n volen detectar els orígens parcials, caldrà descendir mitjançant l’anàlisi a la individualitat de les formes i a la diversitat de les forces...”¹⁴ (Humboldt, 1874, I, p. 2-3)

Aquesta ‘obertura’ vers la subjectivitat, aquesta consideració del subjecte com a figura protagonista en el procés de coneixement –veritable ‘principi’ i ‘final’ del procés–, s’inscriu del tot dins les coordenades del romanticisme, moviment dins el qual cal situar les aportacions geogràfiques tant de Humboldt com de Ritter. I la invocació a la subjectivitat, dins aquest context, no es fa des de plantejaments limitats o parcials, sinó en el sentit de posar en joc les capacitats del subjecte en tota la seva amplitud. Com ha assenyalat Nicolás Ortega, “la concepció romàntica del coneixement és inseparable de la subjectivitat (...). I no només hi prenen part la raó i la intel·ligència: també cal posar en joc el sentiment, la imaginació o la capacitat creadora, que esdevenen per al romanticisme vies de coneixement, de comprensió i d’estudi de les coses” (Ortega, 1987, p. 40).

Des de la perspectiva d’un coneixement de gran espectre com la geografia, la idea filosòfica del *tot* posada en un primer pla pel romanticisme es converteix en una idea clau, en la mesura que la pretensió bàsica dels geògrafs romàntics

13. Vegeu especialment Gómez, Muñoz, Ortega (1982, p. 19-47) i Ortega (1987, p. 35-44).

14. La traducció al català és nostra, a partir de la versió en castellà.

és explicar el món d'una forma unitària i coherent. Novament recorrem a paraules d'Ortega per a explicitar-ho:

“L'estudi geogràfic ha de fer intel·ligible l'ordre de l'univers, descobrir el conjunt de relacions (...) que permeten entendre unitàriament la realitat. La geografia està interessada a conèixer, en paraules de Humboldt, el ‘tot animat per una onada de vida’, un tot que expressa ‘la unitat en la diversitat dels fenòmens’ i l’ ‘harmonia entre les coses creades’. *Es tracta de comprendre els nexos que permeten veure la realitat geogràfica com una unitat analògica, sense dissociar els lligams existents entre les parts que la componen*”.¹⁵ (Ortega, 1987, p. 40) [La cursiva és nostra]

En qualsevol cas, aquesta idea del *tot* no fa referència a una ‘entitat’ exterior a l'home, sinó que, necessàriament, l'ha d'incloure:

“L'home forma part d'aquesta unitat geogràfica, que participa de l'ordre del Tot romàntic. Entre l'home i allò exterior a ell -la terra, la naturalesa, el medi geogràfic- hi ha una relació profunda i contínua. No és només un lligam material, biològic o ecològic: afecta també les seves qualitats interiors. L'home és solidari d'un ordre natural que li pertany plenament; que li pertoca com a ésser viu, però que alhora el compromet en termes intel·lectuals, ètics i estètics”.¹⁶ (Ortega, 1987, p. 40).

És important de fer ressaltar, en el context descrit –i reprement, en aquest punt, l'argumentació que feiem a l'inici de l'epígraf– que aquesta consideració integradora i omnicomprendiva del saber geogràfic no és exclusiva d'una visió o d'un plantejament generals de la geografia, sinó que s'estén de forma indistinta als plantejaments particulars o regionals d'aquest coneixement: “La consideració del ‘tot’ és compatible amb la de les diferents ‘parts’ (...) que és possible distingir en el seu si. Des d'aquesta perspectiva la geografia és, en definitiva, articulació unitària d'unitats articulades. El nivell general i el nivell regional es presenten i entenen com a manifestacions complementàries i inseparables de la unitat geogràfica” (Ortega, 1987, p. 41).

2.3. La “mirada” vers el territori: l'especificitat de la geografia

Si hem posat sobre la taula la qüestió del problema filosòfic del ‘tot’ i de les ‘parts’, i hem fet un èmfasi específic en el caire que pren aquest problema des del punt de vista de la geografia (i, en particular, en plantejar-nos la significació geogràfica dels noms de lloc), és perquè pensem que la qüestió del coneixement del món -objecte final de la geografia- no és en absolut aliena a un debat que ha preocupat els pensadors de tots els temps. La relació entre el ‘tot’ i les ‘parts’,

15. La traducció al català és nostra, a partir de l'original en castellà.

16. *Ibid.*

entre allò que és 'unitari' i allò que és 'divers', és una qüestió present també en els plantejaments de nombrosos geògrafs, i particularment dels inserits dins l'enfocament regionalista. Com assenyalen Gómez, Muñoz i Ortega, es tracta d'una actitud intel·lectual afavorida per la incorporació a la geografia de les perspectives filosòfiques intuicionistes o vitalistes, i en particular, del pensament de Henri Bergson;¹⁷ un pensament en el qual la *intuïció* és ponderada com la facultat intel·lectual fonamental.¹⁸

“Perquè el pensament bergsonià considera, entre altres coses, que només la intuïció permet captar la ‘combinació indefinible d’allò múltiple i d’allò unitari’, i captar la veritat particular de ‘les existències individuals’; en canvi, el pensament positiu presenta la realitat analíticament parcel·lada, o bé, en altres casos, quan tracta d’elevant-se mitjançant l’abstracció cap a la generalització, i ‘creu que s’encamina cap a la unificació de les coses’, en realitat ‘actua per extinció gradual de la llum que feia ressaltar les diferències entre els matisos, fins a confondre’ls del tot en una foscor comuna”¹⁹. (Gómez, Muñoz, Ortega, citant Bergson, 1982, p. 67)

La valoració de la intuïció com a eina bàsica per al coneixement geogràfic no s’ha d’entendre com una possibilitat metodològica més, a sumar a totes les altres, sinó que, d’acord amb els arguments que aporten els tres autors acabats d’esmentar, comporta una ‘forma general’ d’entendre la geografia en la qual aquest saber és concebut més com un *art* que no com una *ciència*,²⁰ d’una manera prou explícita, la qüestió és resumida al paràgraf següent:

“La influència bergsoniana pren, a més, una importància particular en el si d’una perspectiva regional francesa cada cop més propensa a entendre la seva pròpia pràctica cognoscitiva com un *art* dedicat a *evocar* descriptivament la *vida* de les regions. D’aquesta manera pot arribar Pierre Birot a afirmar (...) que ‘si les geografies generals físiques i humanes són ciències naturals, (...) la geografia

17. Vegeu també, en aquest sentit, Horacio Capel, 1981, p. 344-345.

18. “Intuïció: Coneixement directe i immediat obtingut sense discurs reflexiu” (*Diccionari de la llengua catalana*. Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1983, p. 896). Assenyalen Coromines que és un terme “pres del llatí tardà *intuitio*, *-onis*, ‘imatge’, ‘mirada’, que en el llatí escolàstic va pendre el sentit filosòfic; derivat d’*intueri*, ‘mirar’, ‘contemplar’.” (*DECat*, IV, p. 860). Sobre el paper de la intuïció com a eix central del pensament de Bergson, vegeu l’antologia de textos d’aquest autor, a càrrec de Gilles Deleuze, publicada en castellà amb el títol de *Memoria y vida* (Madrid: Alianza, 1977).

19. La traducció al català és nostra, a partir de l’original en castellà.

20. En relació amb la possibilitat de considerar la geografia, des del punt de vista epistemològic, com un art, val la pena de tenir presents les reflexions que alguns autors moderns han fet a propòsit de la perspectiva artística com una determinada manera d’abordar la complexitat del món. Són especialment interessants, en el nostre context, les aportacions que fa el físic Jorge Wagensberg a *Ideas sobre la complejidad del mundo* (Barcelona: Tusquets, 1985) i a *Ideas para la imaginación impura* (Barcelona: Tusquets, 1998). L’autor parteix de la base que hi ha tres grans formes d’apropar-se a l’estudi de la complexitat del món, que són la ciència, l’art i la revelació mística, i que totes tres, mitjançant mètodes diferents, coadjuven a una mateixa finalitat, que és el *coneixement* entès en sentit ampli. Respecte de l’art, en concret, Wagensberg dóna una definició prou sintètica: “L’art –ens diu– és una forma de coneixement el mètode de la qual es basa en un únic principi: el principi de la comunicabilitat de complexitats intel·ligibles.” (Wagensberg, 1998, p. 90)

regional és un art que tendeix a evocar autèntiques individualitats’.”²¹ (Gómez, Muñoz, Ortega, 1982, p. 68) [La cursiva és dels autors.]

De fet, la circumstància que la perspectiva geogràfica regional mostri una particular afinitat per abordar allò que globalment podem anomenar la ‘complexitat del territori’ (o bé, d’acord amb les paraules citades de Bergson, “la combinació indefinible d’allò múltiple i d’allò unitari”) fa que, a l’efecte de la nostra recerca, valgui la pena parar-hi una atenció particular. No ens passa per alt, en aquest sentit, que en el context internacional de la geografia, “després d’una etapa d’abstracció i d’una certa desorientació, els geògrafs tornen a allò concret; deixen l’espai abstracte per aterrar al territori, un territori que té accidents geogràfics i els topònims que utilitzem per a nominar, delimitar i analitzar l’espai geogràfic” (Oliveras, 1992, p. 531). I, d’altra banda, no perdem de vista que Nicolás Ortega assenyala que “la geografia regional parteix d’una voluntat epistemològica que, en voler explicar i comprendre les coses, no pot donar-se per satisfeta si només freqüenta una sola via cognoscitiva; explica –científicament– quan actua, però això no vol dir que renunciï a comprendre el significat del món” (Ortega, 1987, p. 46).

Sobre l’anomenada perspectiva regional ens interessa, particularment, fer unes consideracions en relació amb allò que s’ha qualificat com el seu ‘nucli vertebrador’: el concepte de *regió*. Aquest concepte, definit genèricament com una “àrea de la superfície terrestre diferenciada per les seves característiques específiques”,²² ha suscitat sovint entre els especialistes problemes d’interpretació; però no pas en relació amb l’essència del concepte, sinó en relació amb les seves variants o derivacions.²³ A nosaltres, en la tessitura de l’estudi dels noms de lloc, ens interessa d’una forma molt especial aquest concepte perquè el creiem equiparable, en el pla del territori, al concepte lingüístic del ‘camp semàntic’: des d’aquesta òptica, no pensem que estigui fora de lloc considerar la *regió* com un “àmbit espacial al qual uns trets determinats doten d’una individualitat concreta, expressada a través d’un nom (propi) específic”. Diríem que és una caracterització conceptual que fa una atenció prioritària a la *cohesió interna* d’aquest àmbit espacial; cohesió interna que, d’acord amb els arguments que aporta Vilà Valentí, es manifesta en tres plans o nivells:²⁴

21. La traducció al català és nostra, a partir de l’original en castellà.

22. Monkhouse, 1978, p. 388. Val la pena d’assenyalar que els diccionaris generals de la llengua, a l’hora de definir el terme *regió*, solen posar èmfasi en l’‘homogeneïtat espacial’ i, en canvi, deixen de banda la qüestió de l’‘extensió’, que implícitament es considera com un factor variable (i, per tant, aleatori). Coincideixen, en aquest sentit, els diversos diccionaris que hem consultat: el *Diccionari de la llengua catalana* (IEC), el *Diccionario de la Lengua Española* (RAE), el *Diccionario ideológico de la lengua española* (Casares), el *Diccionario de uso del español* (Moliner), el *Grand Larousse de la Langue Française* i el *Vocabolario della Lingua Italiana*.

23. Monkhouse, per exemple, al seu diccionari de termes geogràfics, dedica una entrada a cadascun dels nou tipus diferents de *regió* que considera: *regió de planejament, específica, formal, funcional, genèrica, morfològica, natural, geogràfica* i *nodal* (Monkhouse, 1978, p. 389-390).

24. Vegeu, en aquest sentit, Vilà (1983), i en particular el capítol “La geografia regional” (p. 244-267), on l’autor fa unes consideracions força àmplies sobre el concepte de *regió*, i les acompanya de nombroses referències bibliogràfiques.

a) Una *homogeneïtat* que confereixi personalitat o originalitat geogràfica a l'àmbit en qüestió.

b) Una certa *uniformitat* d'aspectes de conjunt.

c) Una *unitat* derivada de l'especial combinació dels factors físics, biogeogràfics i humans.²⁵

D'una forma resumida, els arguments que hem anat desenvolupant al llarg d'aquest epígraf els podem expressar en la proposició següent: la geografia és un coneixement implicat específicament amb el territori; dins el camp general de la geografia, la perspectiva anomenada 'regional' (perquè té la *regió* com a concepte clau) porta aquesta implicació al grau de desenvolupament més alt possible. En conseqüència, i atesa la importància que té el 'factor territori' en toponímia, podem concloure que els conceptes, els mètodes i les categories d'anàlisi propis de la geografia regional poden ser d'una gran utilitat en la recerca toponomàstica.

2.3.1. 'Identificació', 'percepció' i 'consciència' del territori

Dins la geografia, un dels camps on s'ha posat de manifest d'una forma més evident la relació entre el territori i la toponímia és el de la detecció i identificació d'àrees diferenciades (dites habitualment 'regions'). Diguem-ho d'una altra manera: l'estudi geogràfic regional, entès a la manera clàssica, ha tingut en allò que podríem anomenar la 'identificació dels territoris' (més petits o més grans) una de les seves facetes més habituals i més conegudes. D'aquesta pràctica s'ha derivat una certa propensió, per part del geògraf regional, a expressar (tant en el pla de la reflexió teòrica com al nivell de la cartografia) la seva opinió sobre els 'límits idonis' d'un determinat territori, com també sobre les discordances que sovint es donen, dins un mateix àmbit espacial, entre la seva delimitació merament física i la que té en compte també altres aspectes, com ara els històrics, els políticoadministratius o els culturals. Sense anar més lluny, obres clàssiques de la geografia regional catalana com ara *La Cerdanya* de Pau Vila (1926), *La Plana de Vic*, de Gonçal de Reparaz (1928) o *El Priorat. L'extensió de la comarca natural*, de Josep Iglésies (1930), han dedicat algun apartat –en alguns casos, com el de l'obra d'Iglésies, gairebé la major part de l'obra– a la qüestió específica de la delimitació, entesa com un dels problemes més rellevants a elucidar. I això, com a geògrafs, no ens estranya: discutir o reflexionar sobre els límits d'un territori concret, més enllà dels aspectes merament anecdòtics, és acarar-se a un problema d'una transcendència filosòfica innegable; és, en el fons, plantejar-se la relació entre 'continent' i 'contingut' respecte a una determinada cosa. Es podria dir que

25. Ens permetem apuntar que aquesta caracterització del concepte de *regió*, basada sobretot en criteris de "cohesió interna", és força afí al significat originari del terme, pres del llatí REGIO, -ONIS ('direcció', 'regió') i emparentat amb REX, REGIS ('rei') i amb REGERE ('regir', 'governar'). L'afinitat la veiem sobretot en el sentit que es fa referència a un espai 'regit' o 'governat' per una determinada persona; un espai, doncs, subjecte a una determinada forma de govern i dotat, per aquest motiu, d'una certa 'cohesió'. Vegeu, al respecte, Coromines *DECat*, VII, p. 211-220, article *rei*.

preguntar-se sobre un territori i els seus límits és interrogar-se sobre la seva essència més íntima; una cosa així com la ‘raó de ser’ de l’àmbit en qüestió.

En qualsevol cas, la qüestió apuntada té una transcendència pràctica que va molt més enllà del nivell de la ‘percepció (subjectiva) del territori’, que és bàsicament el que ara ens interessa tractar. Afinant una mica més, podríem dir que aquesta qüestió té una dimensió política especialment rellevant, que ha estat objecte d’estudi per part de la geografia política i que, des d’aquesta perspectiva concreta, ha donat peu a l’elaboració d’un concepte específic: el de ‘consciència territorial’. Per veure fins a quin punt aquest concepte té similituds amb el de ‘percepció del territori’, transcrivim a continuació la definició que fa Henri Dorion de la ‘consciència territorial’, des de l’òptica –insistim– de la geografia política:

“La *consciència territorial* és bastant més que una relació de coneixença entre el territori i el seu ocupant, tot i que aquesta relació en constitueix sovint un prerrequisit. La *consciència territorial* expressa la mesura en què s’assumeix, pels membres d’un grup, pel conjunt d’aquest grup i per l’autoritat que el dirigeix, la identificació de tal grup amb un territori donat.”²⁶ (Dorion, 1972, p. 517)²⁷

Tot i la independència que hi ha, doncs, entre els dos conceptes esmentats –força relativa, val a dir-ho, si ens atenim a la definició transcrita–, val la pena notar que l’un i l’altre concepte poden resultar distorsionats per allò que se sol anomenar les ‘interferències políticoadministratives’; és a dir, pels diferents nivells d’estructuració políticoadministrativa del territori que ‘a vegades’ condicionen seriosament la percepció de les realitats geogràfiques (i, eventualment, la formació d’unes determinades ‘consciències territorials’). Per aquest camí pot arribar a sorgir, si se’ns permet l’expressió, una veritable ‘esquizofrènia geogràfica’: una cosa així com una ‘visió escindida’ del territori, arrelada en la impossibilitat de conciliar la *realitat territorial* amb la *realitat políticoadministrativa* (la primera, caracteritzada per una lògica interna que facilitaria la seva percepció com una ‘unitat natural’ i permetria el sorgiment d’una denominació específica; la segona, caracteritzada per la seva vigència com a estructura política reconeguda).

A criteri nostre, la consciència d’un possible conflicte entre la realitat geogràfica (tal com és percebuda) i la seva configuració políticoadministrativa explicaria, en el procés de discussió de la divisió comarcal catalana dels anys 30, la insistència de Pau Vila a buscar fórmules integradores d’organització territorial. Insistència que queda prou explícita en alguns dels seus escrits a propòsit de la dita divisió:

“Entenem que s’han d’agermanar les divisions politicoadministratives amb els fets naturals i humans que donen fesomia pròpia a un territori, i que hem

26. La traducció al català és nostra, a partir de l’original en francès.

27. La definició transcrita és inclosa en un article titulat “Définition et portée de la conscience territoriale en géographie politique”, que és especialment recomanable com a ampliació de la qüestió comentada.

de presentar-los relligats per un nom popular i, a manca d'aquest, amb el més adient possible a les terres delimitades. (...) Noves realitats en l'esdevenidor no deixaran d'imposar delimitacions més ajustades a les necessitats que es presentin. Volem dir amb això que cap divisió que es faci serà immutable, com no ho han estat en el temps les demarcacions d'aquesta índole; i és deguda a aquesta variabilitat de terminals la dificultat que trobem en voler definir les comarques tradicionals o històriques." (Vila, ed. de 1979, p. 98-102)

En el mateix sentit, pensem que val la pena reportar unes consideracions d'un altre autor clàssic, Omalius d'Halloy, escrites el 1835 a propòsit de la interacció entre els noms, el territori i les "interferències políticoadministratives". Unes consideracions que creiem que, d'alguna manera, compendien tot allò que hem tractar d'exposar i de raonar al llarg d'aquest epígraf:

"(...) perquè si una denominació no emparada per cap disposició del poder ha pogut establir-se o mantenir-se tan sols a través de l'ús popular, és que satisfà una necessitat, en el sentit de proporcionar un mitjà de designació més fàcil o de formular una divisió més natural que la consagrada per les denominacions o les demarcacions polítiques."²⁸ (Omalius d'Halloy, citat per Faucher, 1941, p. 292)

2.3.2. La perspectiva de la 'geografia del lloc'

Volem referir-nos ara a l'aportació que representa, per a la nostra anàlisi, la perspectiva de la denominada 'geografia del lloc'.²⁹ Una perspectiva que s'insereix en el corrent de la *geografia humanista*,³⁰ i dins la qual les reflexions sobre la significació i el sentit precisos del *lloc*, i sobre la idea de *territorialitat*, han estat especialment rellevants. El fragment que transcrivim a continuació, a càrrec d'Anne Buttimer, és prou il·lustratiu en el sentit expressat:

"Les significacions atribuïdes al 'lloc' tenen dimensions molt diverses: simbòliques, emocionals, culturals, polítiques i biològiques. Per regla general, la gent no té solament una concepció intel·lectual, imaginària i simbòlica del 'lloc', sinó que també s'estableixen amb ell unes associacions personals i socials basades en esquemes d'interacció i afiliació. Com molts altres éssers de la biosfera, els humans desenvolupem també unes pautes de territorialitat molt clares."³¹ (Buttimer, 1980, p. 168)

28. La traducció al català és nostra, a partir de l'original en francès.

29. Per a una caracterització més àmplia d'aquesta perspectiva, vegeu Nogué (1985, p. 50-71 i 1989), Massey (1990) i Albet (1991).

30. Sobre la gènesi i el sentit d'aquest corrent es pot consultar Capel (1981, p. 442-447), Estébanez (1982), García Ramon (1985, p. 217-226) i Nogué (1985, p. 29-38). Volem fer notar, de la nostra part, que el mateix nom amb què s'ha identificat aquesta línia (geografia 'humanista' o 'humanística') és per si mateix indicatiu del grau d'allunyament respecte als fets humans assolit per determinats plantejaments de la geografia acadèmica a les darreres dècades; allunyament que podem situar a la base de la reivindicació explícita del qualificatiu d'*humanista* per a caracteritzar una determinada manera d'abordar l'estudi de la geografia.

31. La traducció al català és nostra, a partir de l'original en anglès.

En el context de la geografia catalana, una de les aportacions més rellevants a l'estudi del lloc, des de la perspectiva referida de la 'geografia humanista', ha estat la de Joan Nogué. En particular, en el seu documentat estudi sobre el paisatge de la Garrotxa,³² Nogué fa esment dels principals autors del món anglosaxó que han reflexionat sobre el tema, entre els quals destaca els noms de Tuan, Relph i Godkin. A partir dels seus arguments, Nogué arriba a dues conclusions que creiem significatives: d'una banda, que "els llocs tenen clarament una dimensió existencial; donen caràcter a l'espai, l'humanitzen" (Nogué, 1985, p. 50); d'altra banda, que "el lloc no té escala. La casa, la plaça, el poble, la comarca o la regió on es viu poden esdevenir llocs, després d'un temps determinat de freqüentació, d'interacció, de coneixement íntim" (Nogué, 1985, p. 51). A més, tot remetent-se en particular a Relph, explora els conceptes (contraposats) d'*exterioritat* i *interioritat existencials*, bàsics a l'hora de considerar la particular relació de l'ésser humà amb l'espai; el primer al·ludiria més aviat a una relació distant, externa i escassament implicada de la persona amb el "lloc", mentre que el segon faria referència a una veritable 'comunió'³³ entre el 'subjecte' i el seu entorn:

"La interioritat existencial és la més íntima experiència, allò que ens permet comprendre per què el lloc pot ser una dimensió essencial de la vida i de l'experiència humanes. La interioritat existencial és una immersió total en el lloc... La persona es converteix en part del lloc i aquest en part de la persona." (Relph, citat per Nogué, 1985, p. 52)

Encara, un altre aspecte del treball de Nogué que ens ha cridat l'atenció és la referència a la perspectiva semiològica; en concret, a allò que l'autor anomena l'antropomorfisme del paisatge:

"El vocabulari, el lèxic que fem servir per referir-nos al paisatge és sovint anatòmic: paisatge esquelètic, descarnat, engorjat, escabellat (camps de blat), un coll, el peu de la muntanya. Per altra part, l'espectador del paisatge estableix sovint certes associacions paisatge/cos: duna de sorra i pit de dona, determinades formes rocoses o pics amb el penis masculí (cas de l'illot 'Carall Bernat' de les illes Medes o del 'Carall Bernat' de Sant Llorenç del Munt (...), pedres i penyes amb formes i siluetes de cares (...). Analitzant aquestes associacions, o simplement la toponímia, hom pot distingir clarament quins paisatges estan més afectats de 'feminitat' i quins de 'virilitat'». (Nogué, 1985, p. 61)

Respecte d'aquesta darrera aportació, volem remarcar tan sols el gran interès que podria tenir una anàlisi en profunditat de les correlacions que l'autor

32. Fem referència a la tesi doctoral de l'autor, publicada el 1985 i amb un títol prou significatiu: *Una lectura geogràfica-humanista del paisatge de la Garrotxa* (Nogué, 1985).

33. Volem subratllar que, etimològicament, el terme 'comunió' (derivat per via culta del llatí COMMUNICARE) al·ludeix precisament a la idea de 'compartir', 'posar en comú'. Vegeu, al respecte, Coromines, *DECat*, II, p. 852-853, article *combregar*.

esmenta, partint dels materials lingüístics i etimològics de què avui es disposa (si més no, al nivell de la llengua catalana), i sobretot tenint en compte el gran llegat de Joan Coromines.

Ens hem estat referint a la importància que ha tingut la noció de *lloc* dins el corrent de la geografia humanista, però no voldríem tancar aquest epígraf sense fer-nos ressò d'algunes altres interpretacions que s'han suscitat sobre aquest concepte, dins del panorama general de la geografia. En particular, un autor com Abel Albet ha plantejat una reconsideració –que creiem molt interessant i que subscriu plenament– sobre el concepte de *lloc*, des d'una perspectiva oberta i inserida, específicament, en el context de la tradició geogràfica catalana:

“Vist des d'una perspectiva catalana, i ja sigui degut a les especials circumstàncies socials, polítiques i econòmiques viscudes al nostre país des de començaments de segle o bé a la indiscutible influència exercida pel mestratge de Pau Vila, el cert és que tant la producció geogràfica com la didàctica feta a Catalunya mai no han perdut l'excelsionisme, la sensibilitat pel lloc, fins al punt que l'extensa producció d'estudis locals i comarcals ha esdevingut un notable i valuós patrimoni científic, cultural i intel·lectual d'aquest país. (...) A Catalunya, doncs, la recerca geogràfica ha inclòs sempre la dimensió local, comarcal, metropolitana, no només perquè han estat les realitats geogràfiques més directament conegudes i viscudes, els territoris més necessaris, els espais de lluita i conflicte, sinó perquè sempre ha existit una profunda i decidida preocupació abstracta per la dimensió local (...). *En general aquest interès pel que succeeix a escala local no ha esdevingut un tractament simple i localista (...), ans ha estat una anàlisi meditada, documentada, contextualitzada.*” (Albet, 1991, p. 7-8) [La cursiva és nostra.]

En qualsevol cas, tot i les consideracions fetes al llarg de l'epígraf sobre l'interès que pot tenir l'aprofundiment en la noció de *lloc* (i sobre la perspectiva *local* en general), no ens passen per alt els problemes i les dificultats que pot comportar un tal estudi, i, molt en particular, els problemes que es poden derivar d'una operació com el canvi d'escala. Compartim amb Joan Nogué allò que indicàvem més amunt, que “el lloc no té escala”; però també pensem que l'estudi del lloc a una escala, per exemple, internacional, és extraordinàriament problemàtic, tant a nivell metodològic com conceptual. En aquest sentit, coincidim també amb l'autor quan, a propòsit d'una reflexió sobre els aspectes territorials del nacionalisme, remarca les greus dificultats que pot significar per al geògraf abordar amb profunditat i amb amplitud de mires una qüestió tan complexa com aquesta. Unes dificultats que el porten a concloure que, després de tot, és imprescindible assumir el repte:

“Definitivament, la comprensió de les complexes dinàmiques territorials i socials del món contemporani –entre elles els nacionalismes– passa per la comprensió d'aquesta dicotomia –aparentment contradictòria– entre internacionalisme i localisme.” (Nogué, 1993, p. 196)

3. La toponímia com a ‘llenguatge del territori’: contribució a una comprensió integradora dels problemes geogràfics

Tot al llarg de l'article hem tractat d'argumentar una idea fonamental (que uns cops haurà resultat més explícita que altres, però que en qualsevol cas pensem que sempre ha estat subjacent): que la toponímia és l'expressió lingüística de les realitats del territori. I que com a 'forma d'expressió' que en essència és, pren com a referent el territori en un sentit 'integral' i no pas 'particional' o 'sectorial'. A criteri nostre, i d'acord amb els raonaments que hem anat desenvolupant, la relació entre toponímia i territori s'ha d'enquadrar en el pla general de la comunicació (entesa com una activitat humana d'arrel intel·lectual i sensorial, de projecció multidimensional i adreçada a una 'intel·ligibilitat global' del món i de l'experiència humana);³⁴ per tant, des d'aquesta perspectiva pensem que seria desencertat, des del món de la geografia acadèmica, voler circumscriure l'estudi de la toponímia dins un camp concret de la disciplina geogràfica. Entre toponímia i territori hi ha un vincle que remet constantment a la idea filosòfica del *tot*, al qual entenem que és possible aproximar-se des d'una visió 'global' del coneixement geogràfic; és a dir, des d'una visió específicament *comprensiva*,³⁵ més que no pas *analítica*.

En definitiva, considerar els noms de lloc com l'expressió lingüística de les realitats del territori ens porta, per simple encadenament lògic, a reivindicar la toponímia com a 'llenguatge del territori'. I aquesta reivindicació, que volem deixar formulada amb claredat, no la fem des d'una presa de posició 'exclusivista' o pretesament original. Ben al contrari: la volem situar en el context de la revaloració general que està tenint el paràmetre 'territori', en el mateix si de la geografia i a una escala internacional. Una revaloració de la qual Josefina Gómez Mendoza es feia ressò, l'any 1990, amb unes paraules que creiem prou eloqüents i ponderades:

“Amb el progressiu ensorrament de les grans veritats (...), amb el desdibuixament de fronteres científiques que fins fa poc semblaven inamovibles, i amb la convicció de la necessitat de reintroduir la subjectivitat en qualsevol procés de coneixement, *reapareix també dins la geografia la preocupació pel nivell particular, per la diferència, per fer intel·ligible i conferir significat a un món complex i plural*. D'aquesta manera, tornar a parlar de geografia regional, de paisatges, de llocs, de territoris, s'emmarca dins la discussió sobre la crisi de la modernitat; en allò que, de forma equívoca però també intencionada, s'ha batejat com a postmodernitat.” (Gómez Mendoza, 1990, p. 51) [La cursiva és nostra.]

34. *Comunicació*: Substantiu format sobre el verb *comunicar* (vegeu, al respecte, les consideracions de la nota anterior).

35. En el sentit recte del terme; o sigui, d'acord amb el sentit expressat al diccionari, com a derivat de *comprensió* (“facultat de comprendre o de copsar amb el pensament”). *Comprendre*: “Copsar, abraçar, el sentit, la natura, la raó (d'alguna cosa)” (*Diccionari de la llengua catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1983, p. 395).

No s'acaben aquí les consideracions de Josefina Gómez a propòsit d'una actitud dins la geografia que apunta cap a un 'retrobament' amb el territori; en el mateix article, unes planes més endavant, situa també aquesta manera d'entendre el coneixement geogràfic en el context de la *comunicació*, en la línia d'allò que indicàvem més amunt:

“La consideració textual i narrativa de la geografia necessita assentar-se damunt representacions geogràfiques que transcendeixin els mons personals (...). El discurs de la geografia regional ha d'assentar-se en aquesta *interacció comunicativa*, en aquest diàleg obert i plural amb les representacions geogràfiques de tot tipus.” (Gómez Mendoza, 1990, p. 53) [La cursiva és nostra.]

La 'interacció comunicativa' a què fa referència l'autora, conforma, al cap i a la fi, el terreny idoni per a una disciplina de síntesi (en aquest cas anomenada 'geografia regional', com també podria dir-se, simplement, geografia), capaç d'integrar, en el pla d'un mateix discurs, coneixements de naturalesa diversa: científics, tècnics, culturals, populars.³⁶ Tal com diu la mateixa autora:

“L'estudi i l'escriptura de la geografia regional ha d'aprofitar-se, segons la meua opinió, de la posició privilegiada que està en condicions d'ocupar entre els coneixements científics i tècnics, les representacions culturals i els sabers comuns o populars de la naturalesa i el paisatge, i també dels comportaments que els homes hi desenvolupen.” (Gómez Mendoza, 1990, p. 60)

Els arguments desenvolupats per Josefina Gómez tenen molt en comú amb les aportacions de diversos autors que a les darreres dècades s'han expressat en el mateix sentit, i que han tingut un ressò prou significatiu. Ens han cridat particularment l'atenció les de John F. Hart, de 1982, i la de D.R. Stoddart, de 1987, totes dues en la línia de reivindicar la geografia com una forma de comunicació. Hart, particularment, comença el seu escrit-proclama afirmant que “la societat ha adscrit la responsabilitat de l'estudi d'àrees a la geografia; aquesta responsabilitat és la justificació de la nostra existència com a disciplina acadèmica” (Hart, 1982, p. 1). Sobre aquesta base, l'assoliment d'allò que ell anomena una 'comunicació efectiva' (particularment a través de l'escriptura) es converteix en un dels objectius irrenunciabls del geògraf, dins una concepció general de la disciplina emparentada amb l'art, més que amb cap altra forma de coneixement.³⁷ Stoddart, al seu torn, emmarca el seu discurs dins una es-

36. En aquest sentit ens permetem fer notar que la geografia, com a coneixement de síntesi, podria jugar en el futur un paper importantíssim, en el context d'una societat cada vegada més necessitada d'un 'coneixement de connexió' capaç d'interrelacionar visions especialitzades. El cas és que des de diverses perspectives de la ciència s'insisteix en la conveniència de potenciar aquest tipus de coneixement. Segons el psicòleg Howard Gardner, el físic teòric Murray Gell-Mann, premi Nobel el 1969 per la seva investigació sobre les partícules elementals, ha arribat a dir que “el segle XXI l'habilitat més important serà la de la síntesi, atesa la gran quantitat d'informació de què es disposarà.” Vegeu l'entrevista a Howard Gardner publicada a *La Vanguardia* el 12 de febrer de 1999.

37. Cal subratllar que l'article de Hart, que en el seu moment va ser el discurs presidencial de la 77 Trobada Anual de l'Associació de Geògrafs Americans, porta el significatiu títol de *The highest form of the geographer's art* (o sigui: “La forma més elevada de l'art dels geògrafs”).

tratègia ‘reformuladora’ de la geografia, que en certa manera ja és recollida al títol de la seva reflexió: “*To claim the high ground: geography for the end of the century*”.³⁸ I dins aquesta estratègia és també significativa l’al·lusió al vocabulari geogràfic, com una de les eines que ens fa ser ‘capaços de comunicar-nos’, que ens permet “conèixer el món en què vivim” o “assenyalar la diferència entre els llocs” (Stoddart, 1987, p. 331-332).

Tot i això, no creiem que el missatge de Hart i de Stoddart, com el d’altres autors contemporanis, sigui un missatge nou. Les seves idees, posades en el context global de la història de la geografia, es configuren en essència com l’actualització d’anhels i d’aspiracions presents en les formulacions de la millor tradició de la disciplina. Uns anhels i unes aspiracions que, a través del temps, poden adaptar-se a les circumstàncies. Però que, en qualsevol cas, contenen un denominador comú basat en el coneixement integrat, en la percepció unitària del món i de la ciència, en el desig d’assolir una ‘comprensió global’ de la realitat. Un denominador comú que el geògraf anglès Halford J. Mackinder va deixar expressat en un fragment d’un article escrit el 1887, però que podria perfectament dur la data actual:³⁹

“És hora que aparegui la persona que, adoptant el punt de vista geogràfic com a punt de vista central, consideri amb el mateix interès tant les parts de la ciència com les parts de la història que tenen a veure amb la seva investigació. El coneixement, després de tot, és únic, però l’especialització extrema de l’actualitat sembla amagar aquest fet per a moltes mentalitats. Com més ens especialitzem, més necessitat hi ha d’estudiosos que tinguin com a objectiu constant posar de manifest les relacions entre temes especialitzats. Una de les mancances més grans, en aquest sentit, és la que hi ha entre les ciències naturals i l’estudi de la humanitat. És tasca del geògraf construir un pont sobre un abisme que, en opinió de molta gent, està trencant l’equilibri de la nostra cultura.”⁴⁰ (Mackinder, 1887, p. 149-150)

38. Que es podria traduir literalment com “Reivindicar l’alt nivell: geografia per al final de segle”. Val a dir que la traducció d’aquest títol al castellà ha estat “*Altas miras para una geografía de fin de siglo*” (Gómez, Muñoz, Ortega, 1982, p. 531-545).

39. Títol *On the scope and methods of geography*, que equival a “Sobre l’objectiu i els mètodes de la geografia”.

40. La traducció al català és nostra, a partir de l’original en anglès.

Bibliografia

- AHRENS, Wolfgang; EMBLETON, Sheila; LAPIERRE, André [eds.] (2009). *Names in Multi-Lingual, Multi-Cultural and Multi-Ethnic Contact*. Toronto: York University. [Publicació en CD].
- ALBET, Abel (1991). “El pensament geogràfic i la importació de nous conceptes: l’estudi del lloc, per exemple.” En: SOCIETAT CATALANA DE GEOGRAFIA, *Primer Congrés Català de Geografia*, vol. IIIa, *Comunicacions*, p. 3-11.
- BAULIG, Henri (1948). “La géographie est-elle une science?”, *Annales de Géographie*, LVII, núm. 305, pp. 1-11. Hi ha traducció al castellà a J. Gómez *et al.* (1982, p. 303-310).
- BERDOULAY, Vincent (1988). *Des noms et des lieux. La dynamique du discours géographique*. París: Editions CNRS.
- BRUNHES, Jean (1947). *La géographie humaine*. Edició abreviada, a cura de J. Brunhes Delamarre i Pierre Deffontaines. París: P.U.F.
- BUTTNER, Anne (1980). “Home, reach and the sense of place.” En: BUTTNER, Anne; SEAMON, David [eds.]. *The Human Experience of Space and Place*. Croom Helm, p. 166-187. Hi ha traducció al castellà, de Joan Nogué, a M. Dolors Garcia Ramon (1985, p. 227-241).
- CAPEL, Horacio (1981). *Filosofía y ciencia en la Geografía contemporánea. Una introducción a la Geografía*. Barcelona: Barcanova.
- COROMINES, Joan (1979-1991). *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial Edicions – Caixa de Pensions, 9 vol. Abreviatura: *DECat*.
- DAVEAU, Suzanne (1998). “A ‘Terra’ dos Homens, uma palavra carregada de sentidos”. *Cadernos de Geografia*, núm. 17, p. 61-64. Coimbra: F.L.U.C.
- DORION, Henri (1972). “Definition et portée de la conscience territoriale en géographie politique”. En: *International Geography* [Toronto], vol. 1, p. 517-571.
- ESTÉBANEZ, José (1982). “La geografía humanística”. *Anales de Geografía de la Universidad Complutense*, núm. 2, p. 11-29.
- FAUCHER, Daniel (1941). “Des pays aux régions”. *Bulletin de l’Université et de l’Académie de Toulouse*, núm. 8, p. 285-301. Hi ha traducció al castellà, a cura d’I. Pérez-Villanueva, a J. Gómez *et al.* (1982, p. 280-288).
- GARCIA RAMON, Maria Dolors [ed.] (1985). *Teoría y método en la geografía humana anglosajona*. Barcelona: Ariel.
- GENERALITAT DE CATALUNYA (1933). *Divisió territorial. Estudis i projectes. Nomenclàtor de municipis*. Barcelona.
- GÓMEZ MENDOZA, Josefina (1990). “Per una geografia regional renovada”. Traducció d’Anna Ribas. *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, núm. 21, p. 51-71.
- GÓMEZ, Josefina; MUÑOZ, Julio; ORTEGA, Nicolás (1982). *El pensamiento geográfico*. Madrid: Alianza Universidad.
- GRANERO, Ignacio [ed.] (1980). *Estrabón: Geografía. Prolegómenos*. Madrid: Aguilar.
- HART, John Fraser (1982). “The highest form of the geographer’s art”. *Annals of the Association of American Geographers*, núm. 72, p. 1-29.
- HELLELAND, Botolv (2009). “Place names as a means of landscape identity”. En: JORDAN, Peter; BERGMANN, Hubert; CHEETHAM, Catherine; HAUSNER, Isolde. *Geographical Names as a Part of the Cultural Heritage*. Wien: Institut für Geographie und Regionalforschung der Universität Wien. Kartographie und Geoinformation, p. 25-31.

- HUMBOLDT, Alexander von (1874-1875). *Cosmos. Ensayo de una descripción física del mundo*. Traducció de B. Giner i J. de Fuentes. Madrid: Imprenta de Gaspar y Roig, 4 vol. Edició original: 1845-1862.
- JORDAN, Peter (2009), "Place names as ingredients of space-related identity". En: JORDAN, Peter; BERGMANN, Hubert; CHEETHAM, Catherine; HAUSNER, Isolde. *Geographical Names as a Part of the Cultural Heritage*. Wien: Institut für Geographie und Regionalforschung der Universität Wien. Kartographie und Geoinformation, p. 33-39.
- JORDAN, Peter; BERGMANN, Hubert; CHEETHAM, Catherine; HAUSNER, Isolde (2009). *Geographical Names as a Part of the Cultural Heritage*. [Wiener Schriften zur Geographie und Kartographie, vol. 18] Wien: Institut für Geographie und Regionalforschung der Universität Wien. Kartographie und Geoinformation.
- KADMON, Naftali (2001). *Toponymy – the lore, laws and language of geographical names*. New York: Vantage Press.
- MACKINDER, Harold J. (1887). "On the scope and methods of geography." *Proceedings of the Royal Geographical Society*, vol. IX, p. 141-160. Hi ha traduït al castellà, de Josefina Gómez (1982, p. 204-216).
- MASSEY, Doreen (1990). "L'estudi de localitats en geografia regional." Traducció d'Abel Albet. *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, núm. 21, p. 73-87.
- MAY, J.A. (1970). *Kant's concept of geography and its relation to recent geographical thought*. Toronto: University of Toronto Press.
- MOLCHANOVA, Olga (2007). *From Words to Altai Place-Names. Topography Cognition and Semantics*. Szczecin: Uniwersytet Szczecinski.
- MONKHOUSE, F.J. (1978). *Diccionario de términos geográficos*. Vilassar de Mar: Oikos-Tau.
- NOGUÉ, Joan (1985). *Una lectura geográfico-humanista del paisatge de la Garrotxa*. Girona: Col·legi Universitari de Girona–Diputació de Girona.
- (1989). "Espacio, lugar, región: hacia una nueva perspectiva geográfica regional." *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*, 9, p. 63-79.
- (1993). "La dimensió territorial del nacionalisme." *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, 35, p. 193-201.
- NYSTRÖM, Staffan (2007). *Place names and the Heritage Conservation Act. The interpretation and application of good place-name practice*. Stockholm: National Heritage Board.
- OLIVERAS, Josep (1992). "Crisis y resurgimiento de la Geografía Regional". En: *Aportaciones en homenaje al profesor Luis Miguel Albentosa*. Tarragona: Universitat Rovira i Virgili, p. 517-534.
- ORTEGA, Nicolás (1987). *Geografía y cultura*. Madrid: Alianza Universidad.
- RAFFESTIN, Claude (1980). *Pour une géographie du pouvoir*. París: Libraires techniques.
- ROSSELLÓ, Vicenç M. (2004). "De la toponímia a la geografia". En: *Toponímia, geografia i cartografia*. València: Universitat de València, p. 51-65.
- SACK, Robert David (1986). *Human territoriality. Its theory and history*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SAUER, Carl (1956). "The education of a geographer." *Annals of the Association of American Geographers*, núm. 46, p. 287-299. Hi ha traduït al castellà, de Maria Dolors García (1985, p. 38-53).
- SPERLING, W. (2005). "Geographische Namen – ein Thema für Geographen". En: *Namenkundliche Informationen*, Leipzig, núm. 87-88, p. 56-87.
- STODDART, D.R. (1987). "To claim the high ground: geography for the end of the century."

- Transactions of the Institute of British Geographers*, New Series, 12, p. 327-336. Hi ha traducció al castellà, de Josefina Gómez (1982, p. 531-545).
- TORT, Joan (1999). *Els noms de lloc i el territori. Una interpretació geogràfica de la toponímia del Baix Camp* (tesi doctoral, dirigida pel Dr. V. M. Rosselló i Verger). 2 vol. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- (2006). “Els noms de lloc i el territori. La toponímia des de la geografia.” En: MALLORQUÍ, Elvis *et al.* [ed.]. *Toponímia, paisatge i cultura. Els noms de lloc des de la lingüística, la geografia i la història*. Girona: Associació d’Història Rural de les Comarques Gironines–Universitat de Girona–Documenta Universitària, p. 69-99.
- (2007). “El repte de la perspectiva transversal. L’onomàstica, un camí a la interdisciplinarietat”. XXVIII Col·loqui de la Societat d’Onomàstica (Maó-Ciutadella de Menorca). *Butlletí Interior de la Societat d’Onomàstica*, núm. 104-105, p. 39-52.
- UNITED NATIONS (2007), *Ninth United Nations Conference on the Standardization of Geographical Names. New York, 21-30 August 2007*. New York: United Nations.
- VIDAL DE LA BLACHE, Paul (1888-1889). «Des divisions fondamentales du sol français». *Butlletí Littéraire*, núm. II, p.1-7 i 49-57. Hi ha traducció al castellà, d’Isabel Pérez-Villanueva, a J. Gómez *et al.* (1982, p. 243-249).
- VILA, Pau (1978). *La geografia i els seus homes (Selecció d’escrits de geografia - III)*. Barcelona: Curial.
- (1979). *La Divisió Territorial de Catalunya (Selecció d’escrits de geografia - I)*. Barcelona: Curial.
- VILÀ-VALENTÍ, Joan (1983). *Introducción al estudio teórico de la geografía*. Barcelona: Ariel.